

Mikulášek, Miroslav

Historické a estetické metamorfózy "erosu" a "erotiky" v epoše postmodernismu : poněkud opožděná recenze

Opera Slavica. 2010, vol. 20, iss. 1, pp. 42-45

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117121>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

i s tradicí moderny (Janík). Almanach představuje relativně silnou a patrně životnou linii slovenské kultury a literatury s vyhraněnou orientací. Je dobře se s almanachem seznamovat, číst jej, neboť v českém prostředí je tato linie slovenského myšlení a slovenské literatury v podstatě ignorována a českému čtenáři se tak dostává reformovaného, falešného obrazu slovenské literatury a slovenských názorů i na vztah slovensko-český. Tato informovanost je vždy užitečná, i když někdy nepotěší; pro slavistu a slovakistu je tato konfrontace různých proudů v slovenském myšlení o literatuře ovšem nezbytná. Hodnotou par excellence jsou úvahy A. Červeňáka, ale i jiných, již zmiňovaných příspěvkatelů, silný je tu proud archeologický, prehistorický, kulturologický a religiózní související s areálem Slovenska. Almanach je méně uměleckým nebo ideovým výbojem, mnohem více trvalým, zvolna plynoucím proudem vycházejícím ze silných slovanských kulturních a národních a národoveckých tradic se silným pocíťováním slovanských a také evropských souvislostí a vyhraněným pohledem na slovenské dějiny a jejich kontroverzní osobnosti. V ideové koncepci almanachu došlo podle mého soudu k prolnutí sociálněkritických, dokonce levicových, a národoveckých a náboženských proudů s tradičně slovanskou orientací. Řekl bych, že pro komplexní pohled na současné Slovensko a jeho kulturu je znalost almanachu *Nitra* nezbytná.

Ivo Pospíšil

Historické a estetické metamorfózy „erosu“ a „erotiky“ v epoše postmodernismu. Peněkd opožďená recenze

Binová, G.: Russkaja literaturnaja erotika. Istoričeskije i estetičeskije metamorfozy. G & B, Brno MU 2006, str. 176.

Po své první knižní publikaci, monografii o tvorbě a osobnosti ruského spisovatele V. Šukšina, se G. Binová obrátila k oblasti, která poutala její badatelskou pozornost po řadu let a vyústila v napsání spisu *Russkaja literaturnaja erotika. Istoričeskije i estetičeskije metamorfozy* (G & B, Brno MU 2006, str. 176). Tato práce, která předmětem svého zkoumání i způsobem jeho interpretace konvenuje současné postmoderní epoše, je odvážnou sondou málo studované oblasti, jež možná až v dnešní době vyprovokovala badatele různých zemí k zpracování. Zdá se, že v ruské literární vědě nebyly dosud napsány dějiny ruské erotiky (dané téma ostatně nikdy nebylo v ruské literatuře dominantní), je jen několik dílčích studií o dané problematice, proto badatelský počín G. Binové je svým způsobem v literárněvědné rusistice průkopnický. Snaha komplexně pojednat o erosu, erotice v ruské literatuře s akcentem na vývoj ruské literatury v závěru 20. století vzbuzuje pozornost a současně provokuje k zamyšlení nad evolucí literatury, nad stavem a proměnami sfér zájmů literárních tvůrců. Autorka si sama kladla za úkol sledovat jednak stupeň tematické otevřenosti, jednak specifičnost, formy a prostředky ztvárnění v ruské literatuře uplynulých dvou století intimních stránek života člověka spjatých s erotikou a sexualitou. Právě v tom je její práce tematicky i myšlenkově průbojná a odvážná. Svým zaměřením jde o práci s jistou intencí tematologickou, reflektující literárněhistorický pohyb v Rusku, jak již bylo řečeno, zvl. posledních dvou století. Vyhraněný tematologický aspekt je v práci nicméně opeřen o širší kulturologický i filozofický přístup. Vstupní, úvodní literárněteoretické partie knihy, obsahující mj. i exkurs do světové erotické literatury a evokující myšlenkové impulsy anti-ky, totiž nastolují otázky vlastně metodologického rázu (autorka v nich vymezuje pojem

erotiky, řeší otázku vztahu fenoménu erotiky, sexu a pornografie –mj. vymezuje rysy pornografického románu) a jsou dokladem autorčiny poučenosti o předmětu svého zkoumání. Nutno říci, že v podání G. Binové dané provokující a nejednou i šokující téma nabylo vskutku odborných parametrů.

Po úvodních partiích knihy se G. Binová obrátila (II. a III. kap.) k ruskému erotickému vědomí a literární tradici. Snažila se rozkrýt zkoumaný jev na pozadí národní ruské psychologie, národního životního pocitu, v myšlenkovém kontextu Východu – Západu a filozofie „lásky“, jak ji promýšleli ruští myslitelé na přelomu 19. a 20. st. (V. Solovjov, N. Berďajev aj.). Ruská kulturní tradice, jak ukazuje, byla v dané oblasti složitá, prodělávala období „erotického asketismu“, nikdy totiž nebyla jejím dominantním tématem. V dané kapitole autorka podává jistou typologii milostných vztahů, jak je prezentovala ruská literatura v 19. st. (mj. v tvorbě L. N. Tolstého, F. M. Dostojevského aj.), od vznešeně-duchovní „lásky k jedinci“ jako nositeli jisté ideje přes motiv „lásky neuskutečněčné, (i v podobě lásky „odpírané“). Na příkladu studie V. Solovjova *Smysl lásky* (1897) autorka v III. kap. ukazuje, že ruská filozofie byla v řešení tématu lásky poměrně zdrženlivá či skoupá. V prvních dvou desetiletích 20. st. v důsledku oslabení cenzurních zásahů a zákazů bylo napsáno o lásce a povaze pohlaví víc než za několik předchozích století. V té době docházelo k nástupu sexuální revoluce. Nicméně zatímco v západní Evropě se „freudismus“ hlubinně sondující psychickou podstatu člověka, stal dominující koncepcí, psychoanalytickým směrem, v Rusku byl zamlčován, ocitl se v krizi, psychoanalytická tradice byla v Rusku přetřata (viz s. 32). Téma „lásky“ řešila filozofie, jak dokumentuje autorka uváděním názorů V. Rozanova, N. Berďajeva, v jehož filozofii „eros“, „láska“ jako „ústřední téma“ metafyziky („mystický život“ podle něho je vždy „orgiastický“), představovaly hledání a cestu ke „krásnu“. V hutném přehledu pak zde badatelka prezentovala i myšlenkový odkaz filozofa L. Karsavina, B. Vyšeslavského, znalce německé klasické filozofie aj. Do svého přehledu filozofie uvažující o tématu „lásky“ zařadila nejen básnickou osobnost Z. Gippiusové, která ve svých úvahách první třetiny 20. st. navazovala na teorii lásky O. Weininger, V. Rozanova a V. Solovjova, ale provedla i jistou stratifikaci filozofických přístupů; uvádí totiž i linii oponující názorům Solovjova i Berďajeva, reprezentovanou ortodoxně-bohosloveckým směrem zastávaným P. Florenským, S. Bulgakovem, aj. Vyzvedla zejména názory P. Florenského, který zvl. v knize *Sloup a opora pravdy* (1914) chápal lásku jako poznání „božské podstaty“. Úvodní kapitoly knihy každopádně svědčí o tom, že se její autorka pozvedla od ryze filologického, literárněhistorického vědění v zkoumané oblasti k problematice odkrývající její filozofické dimenze. Zdařile tak vytýčila v zkoumané oblasti základní okruh problémů a tematický ráz práce tak zjevně nabylo širší kulturologický a filozofický rozměr. Vytvořená teoretická báze rozhovoru o erosu, erotice, složité problematice „lásky“ se tak stala mostem ke zkoumání konkrétního uměleckého procesu.

Po IV. kap. Erotika v literatuře ruského modernismu, v níž autorka prezentuje téma lásky, erosu, erotiky a sexuality v tvorbě jednotlivých slovesných umělců (mj. Dm. Merežkovského, M. Kuzmina, L. Zinovjevové-Annibalové, B. Zajceva a zvl. M. Arcybaševa s jeho proslulým románem *Sanin* (1907), se G. Binová obrátila k literatuře sovětského období. Politicky i historicky složité období, v němž erotika jako sféra individuálního, intimního života byla v ideologických kruzích považována za jev odvádějící čtenáře jako občana od společensko-politické aktivity, G. Binová prezentuje v souvislosti s díly B. Pilňaka, P. Romanova, Vs. Ivanova v pozoruhodném postřehu jako „sexualizaci sociálního diskursu“ (s. 53). Dané složité dějinné období, jež postupně ztuhlo do podoby ztročujícího „totalitarismu“

a politické reakce se vyznačovalo, jak píše G. Binová, jistou „sexofobií“ („sex“ měl politický podtext), nastolením „mravní cenzury“, což u některých vnímavých spisovatelů vedlo k obavám, že v budoucnosti se vytvoří jakýsi „Ersatz-život“, (A. Platonov: *Antisexus*), v němž ideály, víra, způsob života, mezilidské vztahy budou nahrazeny „fantomy“. Výčet děl a autorů, jimiž G. Binová dokumentovala dané skutečnosti, deformující výchozí svobodomyšlnost revoluce, má svou logiku, návaznost, nicméně je místy poněkud kusý. G. Binová zde provádí jistou selekci děl, která mají doložit či prokázat tezi, že literatura bezvýhradně podléhala politickému tlaku moci (sociálněpolitické objednávce atd.) a byla vůči erotice a tématu lásky imunní, „bezpohlavní“ či vysloveně „antierotická“: ve výčtu mi poněkud chybí zevrubnější analýza nejen vrcholných básnických děl 20. let V. Majakovského (*Miluji*, 1922, *O tom*, 1923), ale i milostná poezie S. Jesenina, B. Pasternaka, A. Achmatovové, M. Cvetajevové, chybí i prezentace úchvatně napsaného, romanticky i dramaticky exponovaného milostného příběhu, který se vine románem M. Šolochova *Tichý Don* až po jeho tragickou konkluzi, chybí mi i s jímavým humorem podaný milostný příběh obsažený v povídce A. Platonova z 30. let *Fro* aj. Analýza jednoho z nejpozoruhodnějších románových děl poloviny 20. st. *Doktor Živago* (1945-55) B. Pasternaka zůstala torzem ve srovnání s postřehy badatelky o románu *Lolita* V. Nabokova. V úvodu práce se sice píše, že „v sovětské literatuře není kniha, která by byla objevem ve světě lásky“ (s. 13), nicméně v závěru V. kap. cituje slova J. Jevtušenka, který Pasternakovo dílo považuje za „román o lásce“, za „nejněžnější román 20. století“ (s. 65). Dedukovat tezi o absenci erotického tématu či tématu lásky jen ze špatně napsaných, konformních, tzv. „budovatelských románů“ je někdy ošidné, zavání metamorfovanou ideologizací literárního procesu. Ruská literatura oněch složitých let nebyla jen ilustrací politických tezí, příkazů a instrukcí doby, tupým nástrojem třídního boje, ale tím, že se vzpírala tlaku doby, že reagovala nejednou jako citlivý seismograf na to, co době chybělo, reagovala i lyrikou i satirou, která byla mravní korekcí společenských deformací v mezilidských vztazích, nejednou i ventilem společenské nevole, nahromaděných nálad odporu. Literatura totiž vždy šla a jde svými cestami a její tvůrci za to nejednou platili životem a mnohdy i amortizací svého srdce. Téma lásky nezmizelo z ruské literatury ani v době nekrutějšího totalitarismu, velcí tvůrci vždy vnímali, že je to jediná naděje lidstva na jeho spásu. Nelze ovšem neuvést, že G. Binová v závěru dané V. kap. uzavírá svůj přehled konstatováním, že „nehledě na kánóny, zákazy i omezení, problémy pohlaví, citovosti a erotiky tak či onak, často oklikami se vrývaly do puritánského světa ruské literatury sovětského období“ (s. 67).

Nicméně samotný chod dějin, velký geopolitický přesun a posun, k němuž došlo v Rusku po r. 1985, způsobil, že „erotika, sex“ jako nedílná součást lidské kultury se „vrátily do ruské literatury“ spolu s „glasností“ a „perestrojkou“ (s. 71). Tento „návrat“ je dokumentován v knize v její VI. kap. Od puritanismu k manii. Eros z podzemí. G. Binová zde sonduje fenomén „erotiky“ v souvislosti s tzv. „novou vlnou“ ruské, alternativní literatury, spjaté s estetickým undergroundem. Jde o literaturu „krajně skeptickou vůči společenským ideálům a snahám“ (s. 73). V této i další, VII. kapitole, které tvoří výkladové – a svým způsobem objektivně těžší – celé knihy, badatelka provádí hlubší analytickou sondu obrazové i myšlenkové tkáně vytypovaných děl. Zdá se, že právě zde zúročila své dosavadní mnohaleté bádání – jde o sondy prostoupené kritickým viděním prezentovaného předmětu. G. Binová podává pregnantní charakteristiky jednotlivých děl, ukazuje, že pro danou literaturu je příznačné zobrazení disharmonií a intimních vrstev bytí, pocitů osamělosti, psychické frustrace, a v jejím tvarosloví přítomnost „totální ironie, směs tragédie a frašky,

provokující zveličeni“ (s. 73), šířavá sebeironie provázená nevírou v spásonosnou misi krásy, v její obrazové tkáni pak výskyt motivů karnevalizace a obrazů vycházejících z tradice lidové smíchovné kultury („poetika“ „spodní části“ těla aj. - s. 74). Své poznatky zde G. Binová vyzvojuje z analýzy děl N. Petruševské („krutý realismus“), N. Sadur, V. Narbikové, E. Limonova, J. Mamlejeva (zobrazujícího svět groteskna), J. Charitonova (rozvíjejícího mj. téma homosexuality), V. Sorokina aj. Úhrn tvůrčích rysů posuzovaných děl ukazuje jako fenomén „postmodernismu“, který na Západě emanoval z pocitů a uvědomění si „hluboké kulturní krize“, zatímco v Rusku se zrodil z pochopení stavu bezvýchodnosti, „slepé uličky“, v níž se ocitla „sovětská civilizace“.

I VII. kap. knihy nazvaná Novodobá ruská próza v hledání polyfonické rovnováhy přírodního a duchovního má pozitivní, objevnou hodnotu. Předmětem zkoumání je zde jednak „černá“ varianta erotiky spjatá s mravní degradací, trápením, necudností a tragikou „pohlaví“, jednak postmoderní literární paradigma s jeho redukcí vyšších citů a pojetím sexu jako „solipsistické hry“. V proudu zkoumaných děl figuruje jak „analytická próza „F. Gorenštejna (*Žalm*, 1975), který citlivě vnímá „temný smysl erosu“ (s. 130), tak i dílo A. Matvejeva (jeho *Erotická Odyssea* je zde označena v souvislosti s jeho hedonistickou narativní atmosférou jako „první erotický román v ruské literatuře“, s. 132), román-mystifikace V. Receptera (*Uzlov čili Obrat ke Časanovovi*, 1994) aj.; nevyhýbá se zde ani tzv. „masové“ literatuře typu „milostného románu“ (love story) s jeho narativním primitivismem a „růžovou erotikou“ (s. 133-134). Zvolené téma si diktovalo jistě přístupy a způsob interpretace, který ovšem místy neumožňoval uchopit dílo v jeho žánrové i myšlenkové celistvosti.

Podnětnou se jeví v knize i závěrečná VIII. kap., v níž autorka věnovala pozornost i problému adekvátního jazyka nutného k ztvárnění sexuálně-erotických vztahů mezi románovými postavami (otázka užití a přípustnosti v umělecké literatuře necenzurních, „neslušných“, „vulgárních“ slov, nespisovných výrazů aj.). G. Binová zde mj. konstatuje, že „užití tzv. nenormativního lexika v uměleckých textech přestalo být odvážnou tvůrčí vzpourou, stalo se literární normou“ (s. 152). Autorčiny „odvážné“ úvahy a postřehy o jazykových prostředcích užitých ve výstavbě děl s erotickou tematikou uzavírají posuzovanou práci, v mnohém rovněž šokující a provokující stejně jako jimi byla díla, o nichž pojednávala.

Šokující tendence v soudobé ruské literatuře kultivující erotiku a téma sexu, prezentované G. Binovou s jistou badatelskou vervou, zneklidňovaly i posuzovatele dané knihy. Zneklidňovaly ho do té doby, než si přečetl v jejím závěru autorkou ocitovanou úvahu jednoho ze soudobých ruských kritiků, která mu zprostředkovala pochopení pohybu či směřování soudobého ruského literárního vývoje. To, za co se autorka knihy bere s takovou vehemencí, souvisí zřejmě se změnou paradigmatu úlohy spisovatele v závěru 20. st., v postmoderní epoše. Zdá se, že tkví v jeho proměně, resp. v dobrovolném zřeknutí se funkce „proroka“ (a mohli bychom dodat, že i svědka a kritika běhu a stavu světa), a ve vědomém navázání na tradici „jurodivého“, bláznovství, šaškovství, známou už ve středověku a Renesanci. Jde o tendenci osobitou i pozoruhodnou, neboť se v ní skrývá přes všechny její mravní disharmonie a symptomy zdánlivě pokleslé literatury jistý poryv provokace a kritiky ustálených forem života.

Kniha G. Binové je dílem – jak již bylo řečeno – tematicky i problémově šokujícím, v mnohém i provokativním; svědčí nejen o autorčině pracovitosti, sčtetlosti, ale i o schopnosti bystrého postřehu, o promyšlené prezentaci složitého literárního úseku nejen v dějích novodobé ruské literatury, ale i v proměňující se epoše postmodernismu vůbec.

Miroslav Mikulášek